

Наталія Пеньковська,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У РУСЛІ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

У статті акцентується увага на особливостях комунікативного підходу у роботі з сім'ями з метою створення безпечного сімейного середовища насамперед для дітей. Здійснюється порівняльний аналіз зрілих та проблемних сімей. Описується алгоритм роботи психолога у руслі даного підходу та основні засоби, які застосовуються у ході психотерапії з метою гармонізації сімейних стосунків та підвищення рівня відкритості у спілкуванні між її членами.

Nataliia Penkovska

PARTICULARITIES OF FORMATION OF A SAFE FAMILY ENVIRONMENT WITHIN THE FRAMEWORK LINE OF THE COMMUNICATIVE APPROACH

The article analyzes the particularities of communicative approach in the work with families in order to create a safe family environment, especially for children. A comparative analysis of mature and crisis families is carried out. The article describes the algorithm of psychotherapy and the basic tools used in the course of therapy in order to harmonize family relationships and increased openness in communication between its members.

Серед найбільш популярних сьогодні підходів до психотерапевтичної роботи з сім'ями важливе місце посідає комунікативна модель, яка розвинулася у рамках системного підходу у другій половині ХХ ст. Одним з авторів моделі є прогресивний американський психолог – Вірджинія Сатір (1916-1988). Авторка наголошує, що основне завдання психолога – допомогти сім'ї відмовитися від невдалих комунікацій і сприяти її членам у вдосконаленні їх як особистостей. В. Сатір небезпідставно вважає, що сімейне життя нагадує айсберг, однак «більшість людей бачать лише його невелику надводну частину і обманюють себе, думаючи, що бачать повністю. Деякі здогадуються, що айсберг трохи більший, але не знають, що саме являє собою його невидима частина. Не знаючи усіх тонкощів сімейного життя, можна спрямувати його небезпечним курсом. Подібно до дій досвідченого моряка, який повинен враховувати форму і розміри прихованої частини айсберга для того, щоб корабель спокійно пройшов наміченим курсом, життя сім'ї залежить від того, наскільки вона розуміє, усвідомлює і враховує почуття, потреби, наміри, мотиви і думки кожного свого члена, а вони нерідко сховані саме у підводній частині, відгороджені від нас повсякденними подіями, звичними словами, діями і вчинками» [4, с. 18].

В. Сатір виділяє два типи сімей: зріла і проблемна. Дослідниця дає детальну характеристику сімей обох типів: «Кожна зріла сім'я живе своїм особливим і неповторним життям, хоча можна знайти багато спільного у тому, як будуються стосунки у таких сім'ях. Проблемні сім'ї, незалежно від характеру проблем, теж мають багато спільного. Атмосфера проблемної сім'ї дуже своєрідна і складна. Наприклад, члени сім'ї можуть бути надзвичайно ввічливими у ставленні один до одного, але кожному з них дуже сумно і самотньо. Інколи ця атмосфера характеризується скритістю, складається враження, що всі джерела життя перекриті. У проблемних сім'ях обличчя і тіла людей говорять про їх страждання. Важко помітити хоч які-небудь прояви дружнього ставлення між членами цих сімей, де ніхто ніколи не посміхається.

У зрілих сім'ях атмосфера зовсім інша! У них панують природність, чесність і любов. Коли у сім'ї спокій, це мирний спокій, а не тривожне мовчання від страху. Коли в домі буря – це знак якоїсь дуже важливої, значущої активності, а не спроба перекричати всіх інших. Кожний член сім'ї впевнений у тому, що вдома він може бути почутий. Люди у таких сім'ях із задоволенням торкаються один одного, відкрито виражаючи при цьому свої почуття, незалежно від віку. Докази любові і турботи не обмежуються тільки винесенням сміття, приготуванням їжі або заробітком. Люди проявляють свою любов, відкрито розмовляючи один з одним, вони можуть бути прямими, відкритими і чесними, можуть бути такими, які вони є, і насолоджуватися тим, що вони можуть бути всі разом.

У проблемних сім'ях все відбувається навпаки: батьки закликають дітей не ображати і не засмучувати один одного, а самі б'ють їх за те, що вони не сказали «будь ласка»... Неблагополучні сім'ї породжують неблагополучних людей з низькою самооцінкою, що штовхає їх на злочини, обертається душевними хворобами, алкоголізмом, наркоманією та іншими соціальними проблемами» [4, с. 23 – 24].

Проте, на думку В. Сатір, кожна проблемна сім'я може стати зрілою. Більшість причин неблагополуччя таких сімей криється в особистому досвіді кожного її члена, досвіді, якого він набув протягом життя. А оскільки цей досвід є результатом навчання, то, підкреслює авторка, можна навчитися жити і по-іншому. Для цього, насамперед, потрібно:

- по-перше, визнати, що ваша сім'я дійсно буває неблагополучною;

- по-друге, ви повинні пробачити собі минулі помилки і змінити своє життя, добре усвідомлюючи, що можна жити по-іншому, не так, як це було до цього часу;
- по-третє, треба прийняти рішення про необхідність зміни ситуації;
- по-четверте, зробити перші кроки на шляху до цих змін.

Вірджинія Сатір стверджує, що все людське життя – це частина певної системи. Більше того, кожна сім'я, на її думку, це також система, бо у ній представлені усі її складові частини:

- 1) мета, яка визначає, для чого призначена система; мета сім'ї – виховання підростаючого покоління і подальший розвиток усіх її членів;
- 2) основні елементи у сім'ях – це дорослі і діти, чоловіки і жінки;
- 3) порядок функціонування елементів системи – у сім'ях він проявляється у тих правилах, за якими живе сім'я, у типі спілкування між її членами і в особливостях їх самооцінки;
- 4) енергетика системи, необхідна для нормального функціонування всіх її частин; у сім'ях цю енергію дають їжа, повітря, вода, активність, а також життєві позиції членів сім'ї у їх поєднанні один з одним;
- 5) взаємодія із зовнішнім світом – у сім'ях вона пов'язана із ставленням до змін, що відбуваються в житті та суспільстві.

У межах даного підходу вважається, що існує два типи систем: відкриті та закриті. Основні відмінності між ними визначаються характером реакції сім'ї на внутрішні та зовнішні зміни. У закритій системі її складові частини нерухомо з'єднані між собою або взагалі не з'єднані. У будь-якому випадку обмін інформацією між елементами не відбувається, незалежно від того, звідки надходить інформація – ззовні чи зсередини.

Відкрита система – така, у якій частини взаємопов'язані, рухомі, дозволяють інформації проходити всередині неї або вийти за її межі. Закриті сімейні системи розвиваються з певного набору уявлень про життя, наприклад: «Люди за своєю природою злі і тому повинні постійно знаходитися під контролем, щоб стати хорошими»; «Стосунки повинні регулюватися силою або страхом покарання»; «Є тільки одна беззаперечна істина: людина, яка володіє владою, знає, як правильно жити»; «Завжди є хто-небудь, хто знає, що тобі необхідно». Ці уявлення досить сильні, адже вони відображають сприймання реальності, і часто сім'я встановлює свої правила у відповідності до них.

Закрита система функціонує у проблемних, неблагополучних сім'ях, а відкрита – у зрілих, гармонійних. В. Сатір зауважує, що у закритій системі люди не можуть процвітати. У кращому випадку вони можуть просто існувати, однак їм необхідно набагато більше. Тому завдання психотерапевта – «...побачити світло, яке горить у кожній людині або сім'ї, і розірвати оболонку, яка ховає її від інших людей» [4, с. 56].

Основні особливості цих систем можна проілюструвати наступним чином:

Таблиця 1

Типи сімейних систем та їх ознаки (за В. Сатір)

Закрита система	Ознаки	Відкрита система
Низька	самооцінка	висока
непряме, невизначене, неадекватне, перешкоджає росту і розвитку	спілкування	пряме, визначене, адекватне, сприяє росту і розвитку
звинувачувальний, загравальний, відчужений	стилі взаємин	зрівноважений
приховані, застарілі, жорсткі, незмінні; люди змінюють свої потреби, підлаштовуючись під встановлені правила; заборона на обговорення	правила	відкриті, сучасні, гуманні, змінюються, коли виникає необхідність; повна свобода будь-яких обговорень
випадковий, хаотичний, деструктивний	результат	базується на реальному положенні речей

Для того, щоб сімейна система була життєдіальною, вона повинна надавати кожному члену сім'ї можливість зайняти у ній своє, призначене йому місце і відчувати від цього задоволення.

У системі психологічного консультування сім'ї В. Сатір виділяє п'ять етапів:

1. *Етап виявлення причини звернення у психологічну консультацію та типу комунікації у сім'ї.*
2. *Етап з'ясування необхідності участі психолога у сімейній взаємодії.* При цьому сім'я повинна потурбуватися про те, щоб не потрапити у цілковиту залежність від консультанта.
3. *Етап незрозумілих комунікацій і суперечливої поведінки.* В основному на цьому етапі виражаються емоції, розкриваються потреби, посилюється прагнення до особистісного зростання.
4. *Етап практичних дій.* Його основна мета – набуття нового досвіду у застосуванні навичок спілкування через практичні заняття, вправління.
5. *Етап нової сімейної ситуації.* На цьому етапі можна приступати до нового циклу психологічного консультування.

Орієнтація на зміну сімейної комунікації передбачає певні методи роботи з сім'єю. Насамперед, психолог повинен встановити контакт з кожним членом сім'ї. Більше уваги приділяється тому, що відбувається у ситуації «тут і тепер». Такі методи, як рольова гра, арттерапія сприяють виникненню спонтанної поведінки членів сім'ї, і це великою мірою впливає на створення атмосфери довіри і захищеності. Під час зустрічі з сім'єю психолог демонструє збалансовану, гармонійну комунікацію, а також розкриває перед членами сім'ї суперечливість тієї взаємодії, яка притаманна для їхньої сімейної структури.

В. Сатір зазначає, що найбільш бажаним результатом сімейної терапії є не просто набуття досвіду спілкування, який сім'я може використовувати для подальшого розвитку, а й розуміння цього досвіду і конкретних прийомів, які використовував терапевт для гармонізації сімейних стосунків та створення безпечного сімейного середовища.

Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що дана модель консультування передбачає навчання, критерієм ефективності якого є підвищення рівня відкритості сім'ї. Практика доводить, що будь-який спеціаліст по роботі з сім'ями повинен бути підготовлений до застосування різних способів організації та проведення психотерапії в залежності від того, з якою сім'єю, проблемою і в яких умовах він працює. З огляду на це, можна стверджувати, що репертуар психотехнічних засобів повинен бути достатньо різноманітним, з тим, щоб у ході терапії переважала орієнтація на особливості конкретної сім'ї, а не на теоретичний світогляд фахівця. Попри це, Вірджинія Сатір, зазначала, що для психолога важливо бути проникливим і мати досвід, а формалізовані процедури – речі другорядні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А. Системная семейная психотерапия : краткий лекционный курс / А. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
2. Елизаров А. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. Учебное пособие / А. Елизаров. – М. : Ось-89, 2003. – 335 с.
3. Навайтис Г. Семья в психологической консультации / Г. Навайтис. – М. : МПСИ, Воронеж, НПО «МОДЭК», 1999. – 360 с.
4. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М. : Педагогика-пресс, 1992. – 192 с.
5. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб. : Речь, 2000. – 101 с.

Валерій Петрович,

канд. пед. н., доцент,

голова Волинської обласної філії

Українського фонду «Благополуччя дітей»

Східноєвропейський національний університет

імені Лесі Українки,

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ Й ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА У СІМ'ЯХ УЧНІВ

У статті розкрито особливості проявів насильства над дітьми у сім'ях та визначено шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи щодо його запобігання та подолання.

Valerii Petrovych

ORGANIZATION OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK TO PREVENT AND OVERCOME DOMESTIC VIOLENCE

The article examines the characteristic features of child abuse and defines the ways of improvement of social and pedagogical work on its prevention and response.

Рівень життя більшості сучасних українських родин став впродовж останніх років значно нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна й моральна нестійкість сім'ї. Сьогодні гострою проблемою сім'ї є прояви відчуження між дітьми й батьками, оскільки не в кожній родині дитина знаходить підтримку й надійний захист, які їй у край необхідні. Водночас сучасні реалії вимагають від дітей чимраз швидшого та якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається спокійно й без насильства, яке досить часто має місце як у навчальному закладі чи за місцем проживання, так і безпосередньо у сімейному оточенні дитини [4, с. 4]. Домашнє насильство залишається, як і раніше, однією із найактуальніших проблем у багатьох країнах світу, в т.ч. і в Україні. Досить високому рівню цього виду насильства сприяє і те, що суспільство поки що не готове відкрито обговорювати цю проблему.

Феномен насильства в сім'ї, його чинники, сутність, наслідки, особливості подолання досліджували ряд зарубіжних (А. Бандура, Л. Берковіц, Л. Волкер, О. Волкова, Дж. Доллард, Н. Міллер, В. Сатір, І. Фурманов, Є. Цимбал) та українських (В. Бондаровська, О. Кочемировська, К. Левченко, Н. Максимова, Ю. Онишко, Т. Цюман та ін.) науковців. Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з різними типами